

ПОД-СЕКЦІЯ 1. Літературознавство.

КОМПОЗИЦІЙНІ ОСОБЛИВОСТІ ПЕНТАЛОГІЇ Вс. С. СОЛОВЙОВА «ХРОНІКА ЧОТИРЬОХ ПОКОЛІНЬ»

Карпіна О. С.

кандидат філологічних наук, старший викладач Горлівський інститут іноземних мов ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет»

Ключові слова: пенталогія, композиція, художня цілісність, сімейна хроніка, історичний роман, історіософська концепція, художній цикл.

Keywords: pentalogy, composition, artistic integrity, family chronicle, historical novel, historiosophical conception, artistic cycle.

Якщо мова йде про художній цикл, ретельне дослідження його композиційних особливостей є одним із першорядних завдань. Оскільки пенталогія Вс. Соловйова «Хроніка чотирьох поколень» розглядається нами як художня цілісність, найбільш прийнятним ми вважаємо наступне визначення ключового для даного підрозділу терміну: «Композиція (від лат. *compositio* – складання, створення) – побудова твору, доцільне розташування та поєднання у художньо-естетичну цілісність всіх його компонентів, послідовне їх розгортання, зв'язок між мотивами і нормативною схемою жанрово-архітектонічної конструкції» [2, 510].

В основі романів XVIII століття лежала так звана біографічна композиція. У цей період існувала й інша тенденція, пов'язана із зосередженням сюжетної дії навколо одної значущої події. У XIX ст. обидві композиційні різновиди гармонійно поєдналися в історичних романах шотландського романіста: «Построив свой роман на

историческом событии, Скотт разработал его так широко и свободно, что границы между “романом-событием” и “романом-биографией” стали стираться и исчезли почти совсем, слившись в большой форме “синтетического романа”» [8, 451].

Уміле поєднання двох різновидів композиції характерно і для романів Вс. Соловйова «Сергей Горбатов» та «Вольтерьянец», які, як ми з'ясували раніше, являють собою єдине сюжетне ціле. У них докладно описана молодість російського аристократа, якому довелося жити у тривожну епоху світової історії. Центральною історичною подією «Сергея Горбатова» є Велика французька революція, «Вольтерьянца» – одруження великої княжни Олександри Павлівни та шведського короля Густава IV Адольфа, що не відбулося. Цілком очевидно, що композиційній побудові перших двох частин пенталогії відповідає концентричний сюжет, оскільки усі зображені в них події, так чи

інакше, проєктуються на особистість протагоніста.

Починаючи з третього тому «Хроніки...», картина різко міняється, оскільки змінюються творчі завдання романіста. «Для того, чтобы изобразить историю, а не конкретный ее момент, необходимо взять большой временной отрезок. В пределах одного романа это недостижимо, из этого вытекает стремление авторов к созданию крупных эпических полотен и исторических серий, охватывающих большие промежутки времени. При этом естественно, что единства сюжета, места, времени, действия, персонажей сохранить, как правило, не удается <...> Конечно, возможен и другой способ создания исторической масштабности, при котором сохраняются перечисленные единства – создание романа по типу семейной хроники <...>, в которой будет подчеркиваться преемственность истории, за счет естественной схемы: дети наследуют родителям, затем сами становятся родителями и т. д.», – пише в дисертаційному дослідженні О. Лагашина [3, 19].

Відзначимо, що створення історичної масштабності не було самоціллю письменника, проте багато в чому сприяло реалізації його основного завдання. У цьому сенсі ми поділяємо думку О. В. Устинова, переконаного в тому, що «только пространство “большого текста”» може дати його автору «полноценную возможность для воплощения историософских идей» [10, 82].

Роман «Сергей Горбатов», що плавно переріс у діалогію, у ході активних

історіософських пошуків романіста поступово перетворювався на пенталогію. Звернення романіста до жанру сімейної хроніки, що стала найбільш прийнятною формою для вираження його історіософської концепції, спричинило суттєву трансформацію композиції створюваного ним твору.

За вдалим висловом Н. Т. Порожняк, сімейна хроніка (як і інші різновиди сімейного наративу) «сегментується на досить самостійні оповіді про окремих родичів: їх біографії і характеристики», тобто «композиційно є ланцюжком персоналій» [7, 137]. Дійсно, на відміну від перших двох частин «Хроніки...», у романах «Старый дом», «Изгнанник» та «Последние Горбатовы» автора цікавлять не етапи життєвого шляху окремої особистості, а долі всіх представників дворянського роду Горбатових у найдраматичніші періоди його історії. Такий композиційний побудові відповідає хронікальний сюжет, який складається із ланцюга мікросюжетів.

«Хроніка чотирьох поколень» складається з п'яти романів, кожний із яких включає дві частини, поділені на розділи. Пенталогія як художня цілісність має рамкову композицію. В основному тексті представлена історія чотирьох поколень роду Горбатових, в обрамлюючому – відтворена сучасна оповідачеві епоха. Пролог до роману «Сергей Горбатов» є преамбулою до всієї пенталогії, з якої читач дізнається про кардинальну зміну історичної обстановки, у якій відбувалися події, описані ним у першій її частині.

За типом оповідання сімейні хроніки підрозділяються А. М. Грачовою на дві різновидності: «Одна из них восходит к мемуарному жанру. Повествование о судьбе рода ведется здесь от имени героя (обычно члена семьи), речь которого отличается специфическими стилистическими чертами, но который чаще всего не выступает в качестве действующего лица. При этом взгляды героя-повествователя почти всегда близки взглядам автора "семейной хроники"». Друга різновидність «представлена произведениями с объективно-авторским типом повествования» [1, 64-65].

А. В. Назарова проводить подібне розмежування творів, написаних у цьому жанрі. Основна відмінність двох різновидів наративу сформульована літературознавцем вкрай лаконічно: у традиційній сімейній хроніці оповідання «обычно представляет собой рассказ о предках, ведущийся от лица внука, или объективно-авторское изложение событий» [5, 27].

Пенталогія Вс. Соловйова відноситься до другого різновиду, оскільки розповідь ведеться від імені автора, який об'єктивно викладає події, що мали місце у сім'ї Горбатових та світовій історії. Відповідно до задуму романіста, оповідача та героїв розділяє значний часовий проміжок. Голос автора створює «хронологически и личностно-дистанцированный ракурс видения истории жизни героя» [6, 12]. Крім того, за допомогою подібного співвідношення оповідного часу (час

зображення) із подієвим (зображений час) письменником підкреслюється живий зв'язок сьогодення з минулим.

Заключний розділ роману «Последние Горбатовы», що має назву «Что осталось», фактично є епілогом до всієї пенталогії, оскільки мова у ньому йде про те, як склалася доля представників четвертого покоління роду Горбатових через трохи більше ніж десять років після подій, описаних у п'ятій частині «Хроники...». У ньому знову з'являється образ автора. Більш того, це відбувається за тих же обставин, що й у пролозі, тобто повторюється ситуація відвідування «хронікером» родового гнізда Горбатових. З цього випливає, що автор є «внешним связующим компонентом» [6, 8].

Специфіка хронікальності соловйовської пенталогії полягає у тому, що в ній присутні свого роду вставні епізоди, що розповідають про те, як складалася доля окремих персонажів до справжнього моменту. Автор час від часу «повертається» у минуле, показуючи його зв'язок із сьогоденням. Однак прийом ретроспекції не заважає сприйняттю подій у їхній часовій послідовності. «Когда время произведения течет "открыто" и связано с историческим временем, в произведении легко могут совмещаться несколько временных рядов и последовательность событий может переставляться. Ведь все перестановки совершаются в этом случае на фоне исторического времени. Читатель <...> легко может ориентироваться в реальной последовательности событий, восста-

навливать эту последовательность. События имеют как бы некоторую прикреплённость. За последовательностью событий в произведении стоит другая последовательность – историческая, реальная», – пише Д. С. Лихачов [4, 246].

Позасюжетні елементи композиції, що уповільнюють сюжет, є типовими для жанру сімейної хроніки. Як правило, вони служать доповненням до розповіді та дають читачеві привід до роздумів над вчинками дійових осіб, що мають місце у сьогоденні.

Вартою уваги особливістю «Хроніки чотирьох поколень» є відкритий фінал, який ілюструє одне із найважливіших положень історіософської концепції романіста.

Як зазначалося у підрозділі, що стосується жанрової своєрідності пенталогії, фінали романів-сімейних хронік, як правило, песимістичні. У них цілком однозначно йдеться про припинення існування роду, що виявилось наслідком загибелі усіх його представників, у результаті чого в принципі не може бути ніякої надії на його відродження у майбутньому. І будь-яке інше прочитання фіналу неможливе. Пенталогія Вс. Соловйова є одним із небагатьох винятків із цього правила. Рід Горбатових не переривається: на світ з'являються нові його представники – діти Володимира Сергійовича та Горпини Василівни.

На сім'ю останнього Горбатова романіст покладає високу місію відродження його славного роду. Володимир Горбатов-молодший намагається

відбудувати горбатовський будинок та відродити сімейні традиції на четвертому витку сімейної історії. Однак про повну реконструкцію родового гнізда говорити важко: «Новый хозяин, Владимир Сергеевич, несмотря на то, что уже более десяти лет почти безвыездно живет здесь, еще не в силах перестроить и отделать заново царственное жилище своих предков» [9, 362]. Очевидно, що у кінцевому підсумку його мета буде успішно досягнута. Груня, у свою чергу, намагається надати первозданного вигляду старому горбатовському парку. Росливість, що пишно розростається, символізує нове життя. Діти – це продовжувачі роду, майбутнє, заради якого варто жити.

Одруження на дівчині не зі свого кола говорить про те, що положення у суспільстві не було для Володимира головним критерієм оцінки людини. Поєднання долі дворянина та колишньої кріпачки Горбатових, дочки знатного пана та селянки, найкращим чином підтверджує думку про те, що справжня любов набагато вище станових забобонів. Імплицитний же сенс фіналу актуалізує одну із ключових історіософських ідей Вс. Соловйова та полягає у тому, що запорукою існування дворянства у нових історичних умовах є розумна взаємодія його представників з іншими станами.

У заключному епізоді «Хроніки чотирьох поколень» Володимир Горбатов прогулюється разом із дружиною по темній алеї старого парку. Пряма дорога, по якій вони йдуть, та світло місяця, що її осяює, символізують

рух назустріч світлому майбутньому. Груня виконує знамениту арію “Casta diva” з опери Белліні «Норма», що представляє собою звернення за підтримкою до пречистої Богині, яка сріблить священні рослини. Алея наповнюється мелодійними звуками її красивого голосу. Повернути минуле неможливо, але і зв’язок із ним не втрачений, і Володимир з Грунею будуть щосили намагатися, щоб його зберегти та бути гідними наступників його славних предків.

Роман «Последние Горбатовы» закінчується трьома крапками. Така спрямованість у майбутнє вселяє оптимізм і дає всі підстави для того, щоб назвати «Хроніку чотирьох поколєній» естетично завершеним твором.

Розглянуті особливості композиції соловйовської пенталогії дозволяють нам дійти висновку, що вона підпорядкована вирішенню авторських історіософських завдань.

Література:

1. Грачёва А. М. «Семейные хроники» начала XX века. Русская литература. 1982. № 1. С. 64-75.
2. Композиція. Літературознавча енциклопедія: у 2 т. / авт.-уклад. Ю. І. Ковалів. Київ: ВЦ «Академія», 2007. (Енциклопедія ерудита). Т. 1: А (аба) – Л (лямент). С. 510-511.
3. Лагашина О. Историсофский роман Д. Мерезковского и М. Алданова: дис. ... magister artium (рус. лит.) / Тартус. ун-т. Тарту, 2004. 109 с.
4. Лихачев Д. С. Поэтика художественного времени. Лихачёв Д. С. Поэтика древнерусской литературы. 3-е изд. Москва: Наука, 1979. С. 209-334.
5. Назарова А. В. Семейная хроника Е. Н. Чирикова «Отчий дом» как итог идейных и художественных исканий писателя: автореф. дис. ... канд. филол. наук: 10.01.01 / МГУ им. М. В. Ломоносова. Москва, 2013. 33 с.
6. Николаева Н. Г. «Семейная хроника» и «Детские годы Багрова-внука» С. Т. Аксакова: формы письма и традиции жанра: автореф. дис. ... канд. филол. наук: 10.01.01 / Алтайск. гос. ун-т. Барнаул, 2004. 17 с.
7. Порохняк Н. Сімейна хроніка «Любо-рацькі» А. Свидницького як роман про занепад роду. *Studia methodologica*. Тернопіль, 2011. Вип. 33. С. 134-138.
8. Реизов Б. Г. Творчество Вальтера Скотта. Москва; Ленинград: Художественная литература, 1965. 498 с.
9. Соловьев Вс. Собр. соч.: в 9 т. Москва: ТЕРРА – Книжный клуб, 2009. Т. 7: Хроника чотирьох поколєній: Последние Горбатовы: исторический роман. 367 с.
10. Устинов А. В. Роман Д. Л. Мордовцева «Великий раскол» в контексте русского исторического романа XIX века: дис. ... канд. филол. наук: 10.01.01 / Костром. гос. ун-т. им. Н. А. Некрасова. Кострома, 2015. 247 с.